

VEK

Sto jedna povest
jednog veka

2012.
Beograd

Aleksandar Gatalica

VEK

Sto jedna povest
jednog veka

EDICIJA
PIREVI
RAZLIKE
Powered by Mono i Manjana

U odnosu na prethodno izdanje, u ovom su načinjene neznatne izmene i popravljene uočene greške. Samo je priča za 1946. ozbiljnije doradana.

© Aleksandar Gatalica

Prava za srpsko izdanje © 2012 Mono i Manjana

Izdavač

Mono i Manjana

Za izdavača

Miroslav Josipović

Nenad Atanasković

Urednik

Aleksandar Jerkov

Lektura prvog izdanja

Slavica Koledin

Lektura ovog izdanja

Svjetlana Manigoda

Dizajn korica

Dušan Arsenić

Kompjuterska priprema

Mono i Manjana

E-mail: office@monoimanjana.rs

www.monoimanjana.rs

Podaci o fotografijama:

Mala Italija oko 1900, Fond Detroit Photographic Company; Deca na ostrvu Elis oko 1908, Ph: braća Braun; Ermitaž, Ph. Boris Ignatović 1929; Vojnici sa šlemovima, Ph. Georgii Petrussow 1935; Atomska pečurka, Ph Alamos laboratories; Pad Berlinskog zida, Ph. Stefan Richter 1989.

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

821.163.41-32

ГАТАЛИЦА, Александар, 1964-

Vek : sto jedna povest jednog veka / Aleksandar Gatalica. - Beograd : Mono i Manjana, 2012 (Lazarevac : Elvod print). - 400 str. : ilustr. ; 21 cm. - (Edicija Putevi : razlike)

Beleška o piscu: str. 389-390.

ISBN 978-86-7804-745-9

COBISS.SR-ID 191882252

*Đorđiju Vukoviću,
koji mi je jednom pričao
da priču valja dopričati,
a ne samo pričati o tome
kako će se ispričati.*

Prolog – 1900.

ČUVAR NAPUŠTENOG PAVILJONA

Eduard Paramentije je nestao. Nikada se nije utvrdilo da li se udavio u mutnim vodama Sene – jer neki su tvrdili kako su ga videli kad je ulazio u hladnu vodu ispod Mosta invalida – da li je otet, ili se naprosto izgubio među lepršavim zastavama šarenih paviljona Svetske izložbe u „Ulici naroda“. Zlosrećni Paramentije stigao je na Svetsku izložbu u Parizu u osvit novog doba, godine 1900, zajedno sa Miladinom Jakovljevićem, majstorom Vojno-zanatske škole iz Kragujevca. Generalni izložbeni komesar gospodin Gvozdić, odredio ih je za čuvare Srpskog paviljona, jer je jedan bio Francuz po ocu a drugi po majci, i oni su doputovali 12. aprila, specijalnom linijom srpske železnice. U vozu su ih gledali više kao inventar, manje kao personal, pa su u Pariz stigli bleđi i neispavani. Ipak, zanos ih je slagao da su u gradu gde ispruženom rukom mogu dohvatiti dvadeseti vek i oni su, opijeni tom 1900. godinom, prolazili od Šanzelizea do Marsovog polja, zalazili u senke čelične vavilonske kule Gustava Ajfela uhvaćeni pod ruku kao ljubavnici. Ali ozarenost će uskoro nestati s jednog lica. Na dan otvaranja onaj za kojim će uskoro bezuspešno tragati francuska policija posvađao se s Miladinom Jakovljevićem. Eduard je tvrdio da je Sen-Sansova *Himna Igou*, izvedena na otvaranju izložbe, plitka i da vređa stoleće Viktora Igoa koje baš napuštaju. Svi su potom pomislili da se Paramentije naljutio. A ta ljutnja se

s vremenom pojačala do osamljenosti i potpune izdvojenosti. Eduard Paramentije vratio se očevom rodnom gradu, no oduševljenja nije bilo u njegovom pogledu. Svako slobodno popodne koristio je za obilaske drugih paviljona, a vraćao se namršten i nespokojan. Miladin je za to vreme hitao da udahne stoleće i pod prstima oseti svet. Maestru Toši Australijancu pričao je o novim zrakoplovima, izvijenim linijama art-nuova, o nepoznatom Špancu Pikasu i njegovim ženama sa očima naslikanim na obrazima...

Paramentije se iskrađao, odlazio i vraćao se neprimećen. Čutke je brisao prašinu sa flaša Vajfertovog i Bajlonijevog piva i dopunjavao uljem hidrauličnu računsku mašinu Mihaila Petrovića. Retkim posetiocima Srpskog paviljona nerado je davao odgovore. Odlazio je zatim u sve duže šetnje. Jednom se vratio kasno uveče, drugi put tek sutradan. Stupao je goloruk i nespreman u navalu boja i svetlosti, tiskao se s neznancima koji su govorili stranim i činilo mu se opasnim narečjima, posrtao kraj razapetih lukova i oštrih ivica epohe – a onda nestao. Sve predmete starog srpskog kujundžiluka, mutavdžiluka i kazandžiluka, na koje je u kraljevskom paviljonu trebalo da pazi, ostavio je čiste i umivene, pa se uklonio. A Miladin je potom još nedeljama posmatrao svetinu koja dolazi da se upozna sa Evropom, tom velikom svetskom ljubavnicom. Dugo je još odbijao da poveruje kako je Eduard nestao bez traga. Mislio je da se u osvit veka čak i jedan nestanak mora nekako objasniti pa je napeto čekao bilo kakav nagoveštaj.

Tri zagonetna gospodina sa cilindrima ušla su u Srpski paviljon. Nisu ih zanimali eksponati. Pričali su nešto među sobom na stranim jezicima i neodređeno pokazivali rukama. Ali to je bila samo slučajnost i oni su potom otišli. Neko sličan Eduardu izvirio je iza Turskog paviljona. Zadihani Miladin je pojurio za njim i kad ga je bezmalo stigao, nepoznati je iznova nestao. Još jedanput mu se učinilo da ga je video. Sada se taj što je ličio na Eduarda vozio na palubi malog turističkog

brodića i nosio žirado šešir kicoški nakrivljen. Miladin je bio na obali. Kada je brodica bila najbliža, dozivao ga je imenom, ali nepoznati je baš u tom trenutku ljubio ruku nekoj dami i nije ga čuo ili, nije želeo da ga čuje. Skoro do zatvaranja izložbe Miladinu se tako priviđao Eduard Paramentije. A poslednjeg dana Svetske izložbe pala je prava tropska kiša. Gospoda su promicala kraj njega, otvarajući velike crne kišobrane. Oficiri su pridržavali gardijske mačeve o pasu i pomagali gospođama u obilaženju barica, a one su zadizale šlepove, dok su se kulise razmetljivog svetskog grada, tog vašara taštine, nadnosile nad njima. Eduard Paramentije je nestao – iz Pariza, iz veka – i za sobom zaista nije ostavio nijedan znak. Njegovim odlaskom i za Miladina je sve nekako počelo da se troši, te je najzad i Svetska izložba dobila pravo lice. Paviljoni su bili samo šarene drvene kulise, mnoga otkrića tek zavaravanje pred kapijom neizvesnog stoleća u koje svi nevoljno stupaju. Sve je najzad propalo, mali restoran iza Srpskog paviljona je zatvoren. Vlasnik se besan vratio u Srbiju. I maestro Australijanac odbegao je u veliki svet, napustivši svoj tamburaški sastav Vile. Poslednjeg dana izložbe, uz preteću provalu oblaka i munje koje su bleskale nisko na horizontu, francuski ministar trgovine Milerand satima je čitao imena dobitnika desetina hiljada priznanja. Iste nedelje, odmah po dolasku na beogradsku železničku stanicu, Miladin Jakovljević je dao iskaz, ali taj policijski zapisnik žandarmima nije mnogo koristio. Miladin Jakovljević bio je uveren da zlosrećni Eduard Paramentije još luta polusrušenim i avetinjski napuštenim paviljonima, skriva se poput zveri negde u korov, među polomljena drvena kubeta, slavoluke, zastave i pasarele – žalosno nespreman da kroči u novi, dvadeseti vek.

Za prostu 1900.

Divna epoha i jedna slutnja
1901 – 1913.

ČUVARI NAPUŠTENOG VEKA

Niko to nije očekivao. Ipak, smena vekova i olako napuštanje jednog divnog stoleća morali su odrediti i njegove svete, gotovo apostolske zaštitnike. Čuvari napuštenog devetnaestog veka okupili su se oko društva koje su u februaru 1899. godine osnovali Huan de Mendosa, profesor medijavelistike na Univerzitetu Santo Tomas u Santijago de Čileu, Gregor Košnik, fabrikant sapuna iz Ciriha i Tomazo Moreti, urednik spoljnopolitičke rubrike italijanskog lista *Il Progreso Italo-Americano* iz Njujorka. Na jednoj staroj fotografiji, snimljenoj verovatno u Karakasu ili Santijagu, vidi se to društvo. Dvanaestorica staraca sa dugim bradama i upredenim srebrnim brkovima, liče na profesore konzervatorijuma ili prve deoničare nove parobrodske linije, ali ta gospoda zapravo su članovi Društva devetnaestog veka. Negde u sredini stoji i dr Huan de Mendosa. On je prvi i ujedno poslednji predsednik Društva. Drži se ponosno, poput proslavljenog imunologa, levu šaku sakrio je iza lanca džepnog časovnika. Upravo Mendosa je tvorac animističke teorije vekova. „Otrovni duh novog veka“, piše on u osnivačkom dokumentu Društva, „traži ljude izopačene i cinične. Dvadeseto stoleće pronaći će careubice, manipulatore, oratore, ateiste, revolucionare, drske eksperimentatore. Da bi se čovečanstvo osvestilo i oslobodilo takvih zabluda, nužna je opšta katastrofa globusa i civiliza-

cije. Polovina ljudskog roda ima da izgine u novom stoleću. Iz tog strašnog i kosmičkog sloma spasiće se samo izabranici Društva, koji će na Nojevoj barci otploviti u obnovljeni devetnaesti vek i tamo raspaliti nova svetla za nove ljude. A bedna civilizacija strašnih otkrića, najbrutalnije tehnike, nezasićenih laicističkih spoznaja, poredak večnog naprezanja koji živi iz besmisla življenja i proizvodi zbog uzaludne proizvodnje stropoštaće se s istom zaglušnom bukom s kojom, eto, započinje da živi. Sada kad nastupa dvadeseto stoleće, mi kažemo: *nećemo stupiti u ovakav vek...*“ Tako je Društvo zaštitnika devetnaestog veka osnovano, tako je nastala i ta požutela fotografija sa osnivačkog kongresa, načinjena 1899, ili naredne 1900. godine. Teško je preneti sve zaključke ovog kongresa, jer mnogo je imalo da se uradi, a Društvo je kovalo velike planove. Mendosa i njegovi istomišljenici iz latinoameričke sekcije pretpostavili su da će se na južnoj hemisferi lakše suzbiti dolazak novog veka. Dvadesetom stoleću trebalo je reći *ne* najpre na rtu Horn, zatim u beskrajnim argentinskim pampama, Polineziji i crnačkim naseobinama u okolini Pretorije i Soveta. Tek potom, mislio je doktor Mendosa, treba ubediti milione koji žive u ogromnim gradovima na severu. A dotle? Dotle je Društvo vodilo borbu na stranicama revije *Staro stoleće*. Žigosali su se tamo znakovi novog veka. Kudilo novo Huserlovo delo *Logische Untersuchungen* kao primer nove antilogike; napadali protivartistički manifesti i bezvredna operska dela Emila Nikolausa fon Rajzniceka i Maksa fon Šilingsa. Oni koji su na stranicama *Starog stoleća* pratili muziku, tvrdili su da se ona završava sa Vagnerom i Bramsom; nakon Engra i Delakroe slikarstvu nisu bili potrebni novi trendovi, a naročito ne taj prezaslađeni i malograđanski impresionizam; priznavala se samo Prva industrijska revolucija, Druga je za članove Društva bila obična izmišljotina novog veka, koji je svoje otrovne korene posejao već u suton devetnaestog stoleća.

Krajem decembra 1900. Huan de Mendosa dočekivao je goste na proslavi Nove godine. Bilo je predviđeno da ova svetkovina, koja bi se završila banketom i starim igrama, odredi početak rada ovog uistinu fenomenološkog i savršeno nekorisnog Društva. Ipak, dogodilo se nešto nepredviđeno što je odredilo njegov kraj. Mendosa je, naime, predložio da se ignorišu godine nakon 1900. Dogovorom je određeno da se nova 1901. slavi kao nova 1876. godina; nova 1902. kao ponovljena 1813, 1903. kao 1888, 1904. kao 1807, 1905. kao 1854. godina – ali sve je palo u vodu, jer je istekom poslednje godine devetnaestog stoleća, pod nerazjašnjenim okolnostima, ubijen prvi predsednik Društva za zaštitu devetnaestog veka. Doktor Huan de Mendosa pronađen je mrtav, povijen nad čašom punča u kome se – utvrđiće čileanska policija – nalazila smrtonosna doza otrova talijuma, poznatijeg kao „prusko plavo“. Tragalo se potom za Mendosinim trovačem u prvoj godini dvadesetog veka, ali sa promenljivim uspehom. Najzad je pronađen i optužen jedan starac koga je jedva još ko znao s neke požutele fotografije. Lotarijusa Kalten-Brunera za članstvo u Društvu predložio je Gregor Košnik, onaj fabrikant ružinih sapuna iz Ciriha. Gospodin Kalten-Bruner bio je carski dobavljač vinskog sirćeta i deoničar berlinskog zoološkog vrta. Zašto je ubio Huana de Mendosu, osnivača Društva devetnaestog veka, saznalo se tek kasnije. Lotarijus Kalten-Bruner bio je, naime, mason i praunuk markiza Melhior od Kalten-Brunera. Odmah nakon Francuske revolucije njegov pradedo je u Vajmaru osnovao „Ložu zaštitnika osamnaestog veka“. U nastupanju devetnaestog stoleća video je samo zlokobne znake, a najjasniji je bila ta krvava i gnusna revolucija sankilota u Francuskoj...

Dolazak devetnaestog veka, mislio je gotovo pre jednog stoleća markiz od Kalten-Brunera, trebalo je suzbiti najpre u veštačkim Napoleonovim državama Cispadanskoj i

Transpadanskoj republici na Apeninskom poluostrvu i potom taj pokret proširiti na savojsku Sardiniju i burbonsku Siciliju. A središte novog osamnaestog veka – jednog divnog stoleća u kome su starostavni gradovi bili središta divnih državnica – imalo je, prema očekivanjima, da bude među masonima u vajmarskoj loži „Ana Amalija“... Ali planovi su propali. Devetnaesti vek provalio je nejake masonske brane zaštitnika osamnaestog veka. Nisu pomogli njihovi tajni rituali, ni obredne insignije ili bele teleće pregače i gotovo stalni sastanci. Mnogo decenija kasnije jednom praunuku pašće u udeo da se čitavom devetnaestom stoleću osveti ritualnim i po svemu nepotrebnim umorstvom... Tako je i bilo. Huan de Mendosa, prvi i saznaće se jedini predsednik Društva zaštitnika devetnaestog veka, srušio se preko čaše otrovnog punča. A dvadeseti vek stupio je tiho, najpre na rtu Horn, potom u nepreglednim argentinskim pampama, u Polineziji, crnačkim naseobinama u blizini Pretorije i Soveta, i najzad i u sve ogromne gradove severa...

Za prostu 1901.

ŠEŠIR I NJEGOV SLUGA

Za gospodina Astrika moglo se kazati da je bio šovinista. Ne bismo mnogo pogrešili ukoliko bismo ga ocenili kao bulažistu, antisemita, vatrenog pobornika giljotine, bonapartistu, antiparlamentaristu – mada bi mu to unekoliko laskalo. Ne treba zaboraviti: gospodin o kome je reč čitao je svako jutro konzervativni *Le Galuois*, voleo je dogmatsku frazeologiju, uživao što je onaj Jevrejini Drajfus još zatočen na Đavoljem ostrvu i imao nejasnu predstavu o revanšizmu. Ali sve to možda i nije važno.

Gospodin Astrik imao je neobičan šešir. Nije više bio siguran kako je s tim čudesnim šešišrom sve počelo. Kupio ga je još u prošlom veku u najčuvenijoj šeširdžinici u Londonu, kod „Loka“ u Ulici Sent Džejms. Slagao mu se s omiljenim frakom svilenih revera. Cilindar je bio golubije boje, sa sivom trakom po obodu. Probao ga je, namestio malo ukoso na čelo i kupio. Nekoliko dana kasnije saznao je njegovu tajnu. Dok ga je nosio na glavi, mogao je da čuje tuđe misli. Ušao bi tako u kočije i saznao da se kočijašev sin opija i da je opet odbegao sa nekom musavom devojkom; da kočijaša boli zub, pa onda opet da je ta devojka možda Ciganka... Začudio se isprva koliko su ljudske misli zbrkane. Konji su bili jednostavniji, mada dosadni. Razmišljali su samo o zobnici i senu u njoj. Neke je bolela noga, a jedno kljuse je patilo kao da

ima početak pneumonije. Njegov kočijaš još ništa nije znao o tome, ali gospodin Astrik jeste. Dok je izlazio sa svojim čudesnim šešikom, pred njim se niko nije mogao sakriti. Ta nova i neočekivana moć isprva ga je preplašila. Nosio se mišlju da šešir ne stavlja (imao je tolike druge), da ga pocepa. Ali neka bolesna znatiželja, koja se s vremenom pretvorila u izopačenu strast, terala ga je da bez njega ne kreće u društvo.

Počeo je da izbegava prijeme, balove i odlaske u operu, jer tamo je neuljudno sedeti sa cilindrom golubije boje na glavi, a gospodin Astrik nije mogao da se odrekne njegovih usluga ni na trenutak. Odlazio je zato često u lov i još radije na hipodrom. Saznao je ubrzo da pravih prijatelja i nema. Svi su ga koristili za svoje sebične interese, ulagivali mu se iz koristoljublja i onako pogurenom sa kokošjim prsima, laskali mu samo zato da bi mu se smejali iza leđa. Nije mu bilo žao. I on se s njima družio iz istih razloga. Ali oni nisu imali šešir... Uklanjao ih je jednog za drugim. Tek s nešto malo veštine izbegavao je njihove intrige i društvene klopke, a sa lakoćom postavljao salonske zamke koje su im sramno uništavale ugled i dobar glas. Postajalo je gotovo dosadno. Za jednog visokog oficira ispostavilo se da je socijalista i da se tajno sastaje sa Žeresom, a za nekog vatrenog rojalistu da krije prepisku sa Zolom. Šteta.

Gospodin Astrik – vatreni pobornik giljotine, bonapartista i antiparlamentarista – tako se uz pomoć šešira uspinjao društvenim lestvicama poput veštog umetnika na trapezu. U jesen 1902. najzad je primorao neke uticajne krugove da ga postave za prefekta Pariske opštine. Bio je okružen mržnjom, zavišću, gramzivošću i gotovo ganutljivom hipokrizijom, ali sve je to odavno počelo da mu se dopada. Sa šešikom na čelu, mesto prefekta nudilo je jednom bulanžisti neslućene mogućnosti za napredovanje. S takvim mislima, koje nije mogao da čuje niko osim njega, stigao je u prefekturu starog grada Pariza da primi novu dužnost. Bio je svež, umiven, ogrnut pelerinom – sa omiljenim cilindrom na glavi. Ušao je